

СУЧАСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ

MODERN CHARACTERISTICS OF THE INSTITUTE OF MEDIATION

Степанова Г.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Григорчук Н.П., аспірант кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем кримінального процесу – медіації як механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту.

Кримінально-правовий конфлікт є різновидом правового конфлікту та сукупністю взаємопов'язаних, формально закріплених прийомів і способів, що реалізуються та забезпечуються державою і спрямовані на забезпечення прав та інтересів його учасників шляхом досягнення конструктивного рішення.

Необхідність дослідження впровадження кримінальних процесуальних основ функціонування інституту медіації у кримінальному провадженні зумовлена потребою у розвантаженні судових і правоохоронних органів України та зменшенням кількості кримінальних правопорушень (зокрема кримінальних проступків і кримінальних правопорушень невеликої тяжкості).

Сьогодні традиційне кримінальне провадження не в змозі максимально задовольнити законні інтереси учасників кримінального провадження з огляду на низький рівень довіри громадян до діяльності органів публічної влади.

Досліджено, що медіація розвивається в Україні вже близько 20-ти років і є альтернативним процесом врегулювання кримінально-правових конфліктів. На підставі системного аналізу чинного законодавства, а також висновків Національної асоціації медіаторів України визначено, що застосування медіації є корисною для вирішення багатьох конфліктів, а особливо тих, які чутливі до збереження стосунків і ризиків репутаційних втрат (кримінально-правових, цивільних, адміністративних тощо). Медіація може бути застосована незалежно від того, чи знаходиться справа у суді (досудова, позасудова медіація та медіація у процесі судового розгляду спору).

Констатовано, що медіація вчить вибудовувати взаємовідносини та знаходити рішення, враховуючи інтереси, цінності, потреби, почуття людини, а не виходити лише з її емоційних реакцій, поведінки, принципових позицій; дає шанс не стати засудженим у юному віці, виправити ситуацію із завданою шкодою для потерпілої сторони, зробити належні висновки та більше не вчиняти кримінальних проступків і правопорушень.

Акцентовано увагу на тому, що до переваг медіації належать: економія часу та фінансових ресурсів, можливість впливати на результат, конфіденційність процедури, можливість збереження чи відновлення ділових взаємин, можливість запобігти виникненню конфліктів у майбутньому. У разі успішної медіації – гарантія виконання рішення.

Охарактеризовано поняття, принципи та мета медіації як способу врегулювання кримінально-правових конфліктів. Розглянуто правовий статус медіатора як специфічного й обов'язкового учасника процесу медіації.

Ключові слова: медіація, медіатор, кримінально-правовий конфлікт, принципи медіації, конфіденційність, толерантність, нейтральність, спосіб вирішення конфліктів, примирення сторін.

The article is devoted to the consecration of the one of the current problems of the criminal process – mediation as a mechanism for resolving criminal conflicts.

Criminal conflict is a kind of legal conflict and is a set of interconnected, formally established techniques and methods implemented and provided by the state and aimed at ensuring the rights and interests of its participants by reaching a constructive solution.

Need for research on the implementation of a criminal procedural framework of the institution of mediation in criminal proceedings is due to the need to unload the judicial and law enforcement agencies of Ukraine and reduce the number of criminal offenses (including minor offenses, negligent criminal offenses offenses of small and medium gravity against the will, honor and dignity of the person).

To date, traditional criminal proceedings are not able to satisfy the legitimate interests of participants in criminal proceedings due to the low level of public confidence in the activities of public authorities.

It has been studied that mediation has been developing in Ukraine for about 20 years and is an alternative process for resolving criminal conflicts. Based on a systematic analysis of current legislation, as well as the conclusions of the National Association of Mediators of Ukraine, it is determined that the use of mediation is useful for resolving many conflicts, especially those sensitive to maintaining relationships and risks of reputational losses (criminal, civil, administrative, etc.). Mediation can be used regardless of whether the case is in court (pre-trial, out-of-court mediation and mediation in the process of litigation).

It is stated that mediation teaches to build relationships and find solutions, taking into account the interests, values, needs, feelings of man, and not to proceed only from his emotional reactions, behavior, principled positions; gives a chance not to become a convict at a young age, to correct the situation with the damage caused to the injured party, to draw appropriate conclusions and no longer commit criminal offenses and offenses.

Emphasis is placed on the fact that the advantages of mediation include: saving time and financial resources, the ability to influence the outcome, confidentiality of the procedure, the ability to maintain or restore business relationships, the ability to prevent future conflicts. In case of successful mediation – a guarantee of execution of the decision.

The concepts, principles and goals of mediation as a way of resolving criminal conflicts are described. The legal status of a mediator as a specific and obligatory participant in the mediation process is considered.

Key words: mediation, mediator, criminal-legal conflict, principles of mediation, confidentiality, tolerance, neutrality, way of resolving conflicts, conciliation.

Постановка проблеми. Сучасна концепція покарання осіб, котрі вступили у конфлікт із законом, неспроможна повною мірою досягти виправлення засуджених і запобігти вчиненню ними нових правопорушень. У зв'язку із цим виникає необхідність пошуку та застосування саме таких шляхів впливу на правопорушників, які би допомогли у перевихованні, усвідомленні наслідків скоєного, сприяли каяттю у вчиненому та зменшили рецидив зло-

чинності. Саме таким шляхом вирішення зазначеної проблеми може стати застосування відновного правосуддя, а саме впровадження процедури медіації.

Програми примирення потерпілих і правопорушників з'явилися наприкінці 70-х років у США та на початку 80-х – у Європі. Першою з європейських країн цю програму ініціювала Велика Британія. Сьогодні програми примирення не лише успішно функціонують у Норвегії,

Фінляндії, Австрії, Німеччині та Франції, а й закріплені на рівні національних законодавств. В інших країнах Європи було зроблено перші кроки у цьому напрямку – пілотні проекти у Данії, Швеції, Нідерландах, Ірландії, Іспанії та Італії. Протягом останніх років активізувався рух за впровадження програм примирення у Східній Європі. У Польщі та Чехії, після завершення експериментального періоду, програми примирення (медіації) були не лише запроваджені, а й закріплені законодавчо. Серед країн колишнього СРСР лідером виступає Російська Федерація, де програми примирення діють вже протягом останніх кількох років у 10 містах.

Медіація є найпоширенішою формою відновного правосуддя у Європі та інших країнах.

Наприклад, медіація у Казахстані набула офіційного статусу у 2011 році із прийняттям Закону «Про медіацію» від 28 січня 2011 року, котрим визначено види спорів, для вирішення яких можливе застосування медіації, а саме «які виникають із цивільних, трудових, сімейних та інших правовідносин за участю фізичних та (або) юридичних осіб, а також розглядаються у ході кримінального судочинства у справах про злочини невеликої тяжкості, про кримінальні проступки, якщо інше не встановлено законами Республіки Казахстан, та відносини, що виникають при виконанні виконавчого провадження» (ст. 27). Медіація, не пов'язана із кримінальними правопорушеннями, застосовується як на етапі досудового розгляду, так і під час судового розгляду (ст. 20), а у кримінальному судочинстві суворо обмежена строками (ст. 24) і на досудовій стадії у кримінальному процесі не обов'язково тягне за собою закриття провадження [15].

Україна перебуває на етапі впровадження певних реформацийних процесів у різних сферах законодавства, серед яких і кримінальне процесуальне. Одним із найактуальніших є запровадження інституту відновного правосуддя, імплементацію якого було закріплено шляхом прийняття 16 листопада 2021 року Закону України «Про медіацію». Цей Закон визначає не тільки правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), а й самі принципи медіації та статус медіатора, вимоги до його підготовки, а також інші питання, пов'язані із цією процедурою. Таким чином, законодавцем здійснюється гуманізація законодавства шляхом впровадження стандартів правосуддя дружнього до дитини та звернення норм у бік інтересів громадянина [10, с. 5].

Незважаючи на те, що сьогодні Україна знаходиться лише на етапі формування вітчизняної моделі відновного правосуддя, можна із впевненістю зауважити, що необхідність запровадження інституту примирення (медіації) у сучасній системі права підтримується широким колом фахівців. Така підтримка не є безпідставною, насамперед вона ґрунтується на позитивних результатах практики застосування інституту примирення у багатьох країнах, що свідчить про його ефективність. До того ж це відповідає загальній концепції щодо гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, адже питанню процедур примирення присвячена ціла низка рекомендацій і рішень Ради Європи, зокрема, Рекомендації № R (99) 19 «Про посередництво в кримінальних справах» від 15 вересня 1999 року, яка є одним із основних документів Ради Європи щодо реалізації програм відновного правосуддя й Основного положення Рад Європи від 15 березня 2001 року «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» (2001/220/JHA), що наголошують на необхідності розвитку та впровадження програм відновного правосуддя у національній системі права [7].

Однією із процедур відновного правосуддя є медіація у кримінальних провадженнях, під якою розуміють процес, котрий веде медіатор за участю з одного боку потерпілого, а з іншого – підозрюваного (обвинуваче-

ного), з метою досягнення між ними згоди на примирення стосовно кримінально-правового конфлікту шляхом прийняття рішення, прийнятного для всіх сторін (відновного результату).

Відновний результат – це угода, досягнута у ході відновного процесу, який передбачає реалізацію заходів, що охоплюють компенсації (відшкодування), реституцію (відновлення) первинних прав і роботи на користь громади, має на меті задоволення індивідуальних та колективних потреб і відповідальності сторін, а також досягнення реінтеграції потерпілого та правопорушника [2, с. 5].

Більшість науковців визначають медіацію як певний підхід до розв'язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес для того, щоб допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємно прийнятного вирішення спірних питань [11, с. 158].

Юридична енциклопедія так визначає поняття **медіації** (від лат. mediation – посередництво): приватне та конфіденційне використання посередників для виходу із конфліктної ситуації [14]. Вона дає можливість уникнути втрати часу в судових засіданнях і додаткових і непередбачуваних матеріальних витрат. Це нова форма залагодження правових спорів, яка прийшла до нас із західних країн. Сьогодні медіація має великий потенціал для розвитку в інших сферах із органами влади, комерційних справах, сімейних, трудових тощо.

Кодекс етики медіатора Національної асоціації медіаторів України визначає, що медіація позасудова, добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [5].

Проаналізувавши наукові джерела, можливо визначити властивості медіації:

- структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві сторони спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора [1];
 - процес врегулювання спорів, у межах якого сторони за допомогою одного чи кількох медіаторів проводять переговори щодо спірних питань із метою досягнення домовленості [8];
 - допомога у врегулюванні конфліктів; ведення переговорів; опрацювання шляхів та умов розв'язання конфлікту (п. 13 Переліку соціальних послуг, що надаються особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати);
 - метод розв'язання кримінально-правових конфліктів, за допомогою якого дві сторони конфлікту намагаються у межах структурованого процесу за участю медіатора досягти згоди для його розв'язання [9];
 - метод вирішення спорів із залученням медіатора, що допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації та проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, що задовольняє інтереси та потреби усіх учасників конфлікту;
 - інструмент, призначення якого – усунути негативні наслідки конфлікту чи поклати край непорозумінням, що виникли між сторонами;
 - позасудова процедура врегулювання конфлікту (спору) шляхом переговорів його сторін за допомогою одного або кількох нейтральних посередників (медіаторів) [7].
- Сама процедура медіації характеризується певним колом учасників і їх специфічним правовим статусом, що необхідні для участі реалізації своїх інтересів під час проведення даної процедури. Обов'язковими учасниками медіації є потерпілий і підозрюваний (обвинувачений). Якщо медіація застосовується на стадії досудового розслідування, то правопорушник перебуває у процесуальному статусі підозрюваного. У разі проведення медіації на

стадії судового розгляду правопорушник перебуватиме у статусі обвинуваченого. Необхідною умовою для проведення медіації є визнання правопорушником відповідальності за свою протиправну поведінку.

Новим, цікавим учасником кримінальної юстиції є *медіатор*. Законом України «Про медіацію» визначено статус медіатора: це спеціально підготовлена, незалежна, неупереджена фізична особа, яка проводить медіацію [4].

Підґрунтям для застосування процедури медіації у кримінальному процесі є поява у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України положень щодо можливості укладення угоди про примирення сторін між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим).

Поява нового інституту медіації має свою процедуру та базується на таких принципах, як:

- незалежність і нейтральність. Медіатор має бути незалежним від впливу третіх осіб на процедуру та результат медіації. Медіатор – це незалежна фізична особа, котра не є зацікавленою у суті спору. Медіатор допомагає сторонам конфлікту (спору) налагодити комунікацію, проводити переговори, досягти порозуміння. Медіатор надає сторонам медіації консультації виключно щодо порядку проведення медіації та фіксування її результатів;

- неупередженість. Медіатор має бути неупередженим у ставленні до сторін, фактів, суджень у конфлікті (спорі), усвідомлено залишаючи осторонь власні стереотипи та власний життєвий досвід. Медіатор не має права оцінювати поведінку та погляди сторін медіації за винятком явного порушення ними правових та/або етичних норм або порядку проведення медіації;

- толерантність. Медіатор має поважати людську гідність учасників медіації та виявляти рівну увагу та доброзичливість до сторін медіації. Не може бути привілеїв чи обмежень у ставленні до учасників медіації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

- конфіденційність. Медіатор має дотримуватися вимог щодо конфіденційності, визначених Кодексом етики медіатора Національної асоціації медіаторів України;

- чесність і щирість намірів. Медіатор має забезпечити належне інформування сторін про процедуру медіації. Медіатор прагне у кожному кримінально-правовому конфлікті допомогти його учасникам порозумітися та мирним ненасильницьким шляхом знайти взаємоприйнятне рішення конфлікту. Медіатор допомагає сторонам виявити та реалістично оцінити власні інтереси та потреби, а також напрацювати варіанти домовленостей та альтернативи сторін, з огляду на те, що примирення між сторонами не є єдиною та виключною метою медіатора;

- добровільність і самовизначення медіатора. Медіатор із власної волі бере участь у медіації у конкретній справі. Загальні етичні передумови участі медіатора визначено розділом 3 Кодексу етики медіатора Національна асоціація медіаторів України. Медіатор самостійно визначає сфери своєї спеціалізації у медіації та форму організації своєї медіаторської діяльності відповідно до вимог законодавства. Медіатор може надавати послуги у медіації (за участю кількох медіаторів), якщо це потрібно з огляду на складність, специфіку спору, множинність чи гендерний склад сторін, брак власного досвіду медіатора;

- навчання та підвищення кваліфікації медіатора. Медіатор має бути компетентним у всіх питаннях процедури медіації, що передбачає наявність необхідних знань, умінь і навичок, їх безперервне оновлення та розвиток. Медіатор дбає про підтримання та підвищення своєї кваліфікації, зокрема шляхом обміну досвідом з іншими медіаторами, участі у супервізії та інтервізії, самоосвіти тощо;

- супервізія та інтервізія. Медіатор має прагнути до підтримання своєї професійної майстерності, профілак-

тики професійної деформації й емоційного вигорання, а також мінімізації впливу інших професійних навичок та деформацій, шляхом участі у супервізіях та інтервізіях з іншими медіаторами. Проведення супервізії та інтервізії має відбуватися з дотриманням конфіденційності [5].

Проаналізувавши вищевикладене, вважаємо за необхідне викласти переваги медіації:

- дозволяє вирішувати конфлікти шляхом активного залучення сторін конфлікту;

- враховує інтереси обох сторін конфлікту;
- створює можливість діалогу між потерпілим і правопорушником;

- трансформує боротьбу між людьми у спільну діяльність із розв'язання конфлікту не суперницьким шляхом;
- сприяє розвитку почуття відповідальності у правопорушника;

- дає можливість швидкого і більш реального відшкодування заподіяної шкоди;
- надає правопорушнику можливості для виправлення;

- можливість запобігти виникненню подібних конфліктів у майбутньому. Отже, на отриманому досвіді сторони можуть не допускати подібних ситуацій надалі;
- зміцнює традиції миротворчості та розвиває співчуття;

- сприяє вихованню суспільства і вкоріненню у ньому гуманістичних цінностей;
- частково звільняє правоохоронні та судові органи від перевантаження провадженнями та дає можливість зосередитися на більш серйозніших правопорушеннях;

- заощаджує державний бюджет і час професіоналів юриспруденції;
- конфіденційність процедури.

Медіація починається з моменту укладення сторонами медіації договору про проведення медіації та полягає в організації зустрічей потерпілого і підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальних проступках, що направляються дізнавачами (слідчими) до суду у разі, якщо правопорушник визнав факт вчинення ним кримінального проступку. Така форма є спробою досягнення добровільного порозуміння (примирення) між потерпілим і правопорушником з метою відшкодування завданої майнової, моральної або фізичної шкоди.

Потерпілий має право ставити питання, які його хвилюють, висловлювати свої почуття та дати зрозуміти правопорушнику, що він пережив внаслідок кримінального проступку і як це змінило його життя. Крім цього, потерпілий має можливість зрозуміти, що значить кримінальний проступок для того, хто його вчинив. Оскільки потерпілий зустрічається безпосередньо з підозрюваним, його пануючі стереотипи переглядаються, а страх зменшується. Одночасно правопорушник має можливість побачити у жертві реальну людину. Вони дізнаються про наслідки кримінального проступку з перших рук, що призводить до нового погляду на попередні стереотипи та спроби самовиправдання. Таким чином, правопорушнику надається шанс конкретними діями поновити справедливість, а також, якщо будуть до цього готові, виказати розкаяння і просити вибачення.

Припиняється медіація шляхом укладення сторонами медіаційної угоди – письмової угоди учасників правовідносин про спосіб врегулювання всіх або певних конфліктів (спорів), що виникли або можуть виникнути між ними, шляхом проведення медіації. Медіаційна угода може укладатися у формі медіаційного застереження у договорі або у формі окремої угоди [4].

Висновки: Враховуючи викладене, можна стверджувати, що інститут медіації в Україні повинен існувати й розвиватися, оскільки він дає змогу, окрім примирення сторін, досягти перевиховання неповнолітнього правопорушника і тим самим у перспективі знизити рівень реци-

диву та дорослої злочинності. Ефективність медіації безпосередньо залежить від професіоналізму медіатора, його навиків та обраного стилю проведення медіації. У свою чергу, важливість нейтральності та незалежності медіатора полягає у тому, що недотримання ним вимог може зруйнувати успішність медіації.

У нашому гнучкому та швидкоплинному світі, коли ми витрачаємо багато часу на побудову та налагодження будь-яких стосунків і цінуємо свій спокій, у світі, який і без нашої участі наповнений конфліктами, суперечками та протистояннями, а суди, що виконують захисту функцію «справедливого» рефері, здебільшого вже не встигають за змінами та потребами суспільства, швидкість

прийняття ними рішень і розгляду справ є вкрай низькою через завантаженість судової системи, яку ми хибно сприймаємо як єдиний можливий спосіб довести свою правоту та захистити порушене право – настає ера альтернативних засобів захисту своїх інтересів, яка, серед інших переваг, має найважливіші: економію часу, гнучкість процесу, захист і збереження репутації, взаємовідносин, конфіденційність, економічну доцільність.

Кожен із нас має право обирати свій спосіб захисту власних інтересів. Медіація і є один із них. Це альтернативний інструмент, із яким важливо познайомитися та застосувати у регулюванні кримінально-правових конфліктів, як шанс почати життя правомірно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Директива 2008/52/ЄС Європейського парламенту та ради від 21 травня 2008 р. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах. Офіційний вісник Європейського Союзу. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>
2. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
4. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
5. Кодекс етики медіатора НАМУ. Затверджено рішенням Загальних зборів ГО «Національна асоціація медіаторів України» від 07.12.2017, протокол № 1. URL: <http://namu.com.ua/ua/info/mediators/ethical-code/>
6. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>
7. Рекомендація N R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text
8. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf
9. Наказ Міністерства соціальної політики України від 17.08.2016 № 892 «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги посередництва (медіації)», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 12.09.2016 за № 1243/29373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>
10. Відновне правосуддя – шлях до безпечної громади. БО «Український центр порозуміння». 2011. 23.
11. Белінська О.В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 158–173
12. Зарубей В.В., Степанова Г.М. Медіація як форма відновного правосуддя. Правове регулювання особливих порядків кримінально-провадження. Програма круглого столу (28 квітня 2015 року). Київ, 2015.
13. Жукова Т.С. Ефективність застосування програм по запобіганню злочинності неповнолітніх та молоді Італії й імплементація їх в Україні. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2010. № 2. С. 150–156. *Науковий вісник НАВС*. № 3, 2014. С. 53.
14. Медіація. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю. С. Шемшученко та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3. 792 с.
15. Мицкая Е.В. Применение медиации в разрешении правовых конфликтов в Казахстане. *Теория государства и права*. 2020. Т. 19-1, № 3-1. С. 95–106.
16. Крапчатова И.Н. Медиация как способ разрешения уголовно-правовых конфликтов в странах западной Европы. *Законность и правопорядок в современном обществе*. 2011. № 5. С. 246–251.